

cognitive approach]. *Voprosy psikholingvistiki – Journal of psycholinguistics*, 3(29), 285–298. [in Russian].

34. Wagner, L., Kako, E., Amick, E., Carrigan, E., & Liu, K. (2005). Children's use of pointing to anchor reference during story-telling. In Brugos, A., Clark-Cotton, M.R., & Ha, S. (Eds.). *Proceedings of the 29th annual Boston University Conference on Language Development* (pp. 639–650). Somerville, MA : Cascadilla Press.

УДК 159.922.73 – 053.4 (043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ПОРУШЕНЬ
КОМУНІКАЦІЇ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У
ПРОЦЕСІ ВЗАЄМОДІЇ З БАТЬКАМИ**

Мельник І.С.

кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології

Педагогічного інституту Київського університету

імені Бориса Грінченка

Стаття присвячена розкриттю психологічних основ профілактики порушень комунікації у дітей дошкільного віку (на ранніх вікових етапах дошкільного дитинства) у процесі взаємодії з батьками. У статті охарактеризовано процес становлення комунікативної сфери дитини в нормі і основні діагностично значимі моменти у психічному розвитку і поведінці дітей при комунікативних порушеннях. Подано практичні рекомендації батькам щодо профілактики комунікативних порушень дітей та організації ефективної ігрової взаємодії з їх дітьми, які вже мають труднощі комунікації. Намічено перспективи дослідження з даної проблематики.

Ключові слова: мовлення, комунікація, порушення комунікації, гра, взаємодія батьків із дитиною.

Мельник И.С. Психологические основы профилактики нарушений коммуникации у детей раннего дошкольного возраста в процессе взаимодействия с родителями .

Статья посвящена раскрытию психологических основ профилактики нарушений коммуникации у детей дошкольного возраста (на ранних возрастных этапах дошкольного детства) в процессе игрового взаимодействия с родителями. В статье охарактеризованы процесс становления коммуникативной сферы ребенка в норме и основные диагностические значимые моменты в психическом развитии и поведении детей при коммуникативных нарушениях. Даны практические рекомендации родителям по профилактике коммуникативных нарушений детей и организации эффективного игрового взаимодействия с их детьми, которые уже испытывают трудности коммуникации. Намечены перспективы исследования по данной проблематике.

Ключевые слова: *речь, коммуникация, нарушение коммуникации, игра, взаимодействие родителей с ребенком.*

Melnik I.S. The psychological basis of the prevention of communication disorders in early preschool children in the process of interaction with parents.

The article is devoted to the disclosure of the psychological foundations of the prevention of communication disorders in early preschool children (at different age stages of preschool childhood) in the process of game interaction with parents. The article describes the process of formation of the child's communicative sphere in the norm and the main diagnostic significant points in the mental development and behavior of children with communicative disorders. Practical recommendations are given to parents on the prevention of communicative disorders of children and the organization of effective game interaction with their children, who are already experiencing communication difficulties. The prospects of research on this issue are outlined.

Keywords: *speech, communication, communication disorder, game, interaction of parents with a child.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Успішний процес комунікації дітей з близькими дорослими та однолітками є необхідною

умовою ефективної соціалізації дитини у суспільстві. Тільки у спілкуванні з іншими дитина здатна розвиватися, набувати навичок організації власного життя. Але наразі, на жаль, все більше і більше дітей дошкільного віку мають проблеми у комунікативній сфері. Наші спостереження та аналіз останніх статистичних даних показує, що спеціалізовані дитячі центри для дітей з порушеннями мовлення переповнені, дітей з різними відхиленнями у мовленнєвому та комунікативному розвитку з кожним роком стає все більше. Чому відбувається така негативна тенденція? На наш погляд, причин тут може бути кілька. З одного боку, це зростання діагностики (у деякій мірі це навіть гіпердіагностика) таких відхилень, оскільки зараз через вільний доступ до різноманітної інформації у інтернет-ресурсах, батьки та вихователі у дошкільних закладах більше «озброєні» знаннями про симптоматику порушень таких відхилень і при щонайменших підозрах йдуть до фахівців для того, щоб підтвердити або спростувати свої здогади. З іншого боку, це і реальне зростання дітей з порушеннями у мовленні та комунікації, спричинене психоневрологічними та соціальними проблемами.

Досить часто батьки, не знаючи як себе поводити з такими дітьми, ведуть їх до спеціалістів, очікуючи відразу хорошого результату. Це дуже добре, що на сьогодні підвищилась активність батьків у прагненні якомога раніше визначити, що з їх дитиною, допомогти їй зараз, не очікуючи, що вона «переросте». Та увага батьків наразі більше спрямована на пошук хороших спеціалістів, на очікування найбільших результатів саме від них, а між тим, результати роботи можуть бути значно ефективніші, якщо самі батьки будуть розуміти проблеми їх дітей і будуть вміти ефективно взаємодіяти з ними. Дуже важливо, щоб батьки орієнтувалися в питаннях запобігання комунікативних порушень саме у дітей немовлячого та раннього віку. Адже в цьому віці дитина переважно перебуває виключно з близькими дорослими вдома і фахівцям не завжди вдається помітити можливі труднощі в комунікації дитини і надати необхідну допомогу. А між тим, період від народження до двох-трьох років є найбільш сприятливим для становлення

комунікативної сфери дитини і якщо не організувати правильну взаємодію з дітьми, схильними до порушень комунікації, то можна втратити цінний час. У цьому аспекті актуальною постає проблема розуміння батьками шляхів профілактики комунікативних порушень їх дітей на ранніх вікових етапах дошкільного дитинства. Дана стаття спрямована на висвітлення саме цих важливих питань і може бути корисною як для батьків, так і для фахівців, що працюють з дітьми дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості розвитку комунікативної сфери дітей дошкільного віку традиційно є в центрі уваги досить великої кількості науковців. Особливого значення у дослідженнях із вікової психології приділялось розгляду етапів становлення комунікативної сфери дітей, починаючи від моменту їх народження, що знайшло відображення у роботах таких видатних дослідників, як О.М. Леонт'єв, О.В. Запорожець, О.П. Усова, М.І.Лісіна. Проблеми розвитку комунікативної сфери дітей у різних суто дитячих видах діяльності досліджувались у роботах Д.Б. Ельконіна, П.П. Блонського, Д.В. Менджерницької, К.О. Абульханової-Славської, В.Л. Роменця, В.О. Моляко, Н.В. Чепелевої, Т.О. Піроженко, В.К. Котирло, С.П. Тищенко, Т.М. Титаренко, С.Є. Кулачківської, С.О. Ладивір, К.В. Карасьової. Особливу роль у розвитку комунікативної активності дитини вчені відводять ігровій діяльності, оскільки вона є провідною у період дошкільного віку [5].

Грунтовні дослідження з проблематики профілактики та корекції вже наявних порушень у комунікативній сфері дітей можемо прослідкувати у роботах В.В. Лебединського, О.С. Нікольської. Вивчаючи психологічні особливості дітей із аутистичними порушеннями, вони наголошували на корекційній роботі з орієнтацією на афективну сферу дитини, що можна досягти шляхом залучення дитини в ті види діяльності, які важливі для неї [2]. С. Грінспен, С. Уідер розробили підхід DIR/floortime ґрунтуючись на принципах якого будується емоційно значима взаємодія дорослого з дитиною, що сприяє подоланню порушень у сенсомоторній та

комунікативній сферах дитини і створює фундамент для здорового розвитку всієї її особистості [6]. Дж. Айрес, У. Кислінг досліджували особливості процесу сенсорної інтеграції дітей із комунікативними порушеннями. Д. Макнамара, Г. Ньюфелд наголошували на ролі емоційної прив'язаності дитини до значимого дорослого у корекції тих чи інших порушень розвитку [1].

Однак, незважаючи на достатню кількість наукових досліджень у цій сфері, у реальній практиці роботи з дітьми залишається низка проблем, що свідчить про недостатність знань батьків та педагогів з профілактики комунікативних порушень дітей. Так, деякі проблеми були виявлені нами у наших попередніх наукових дослідженнях [5]. Зазначимо, що матеріали даної статті є продовженням нашого наукового дослідження проблеми розуміння батьками дітей дошкільного віку з порушеннями у сфері комунікації ролі гри як одного з важливих засобів подолання цих порушень. У процесі опитування групи батьків на базі спеціалізованого Центру для дітей із порушеннями мовлення ГО «Відкритий світ» м. Чернігова нами було вивчено, як саме батьки розуміють комунікативні порушення у їх дітей та які засоби використовують для їх подолання, зокрема, як організовують взаємодію з власними дітьми вдома для того, щоб налагодити процес комунікації з ними.

У процесі цього дослідження нами було встановлено, що батьки не досить чітко розуміють, як максимально ефективно можна будувати взаємодію, щоб сприяти розвитку комунікативної сфери дітей, знаючи при цьому, що у їх дітей спостерігаються порушення комунікації [5]. Такі результати підштовхнули нас до пошуку дієвих практичних рекомендацій батькам щодо профілактики комунікативних порушень дітей та організації ефективної взаємодії з їх дітьми, які вже мають труднощі комунікації.

Мета статті – виокремити психологічні основи профілактики порушень комунікації у дітей дошкільного віку (переважно на ранніх вікових етапах дошкільного дитинства) у процесі взаємодії з батьками.

Виклад основного матеріалу статті. Багато батьків схильні вважати, що основний процес комунікації у дитини починається разом з появою перших слів, приблизно у віці одного року. Але це глибоко помилкова думка. Науковими дослідженнями вже давно встановлено, що комунікація дитини з батьками починається практично з моменту її народження. Просто в цей час комунікація дитини має невербальний характер, формуються передумови для подальшої вербальної комунікації з людьми. Цей процес можна порівняти з айсбергом: перші слова і перші вербальні діалоги дитини з оточуючими людьми є тільки видимою верхівкою айсберга, а невидимі процеси основного становлення комунікативної сфери складають основу айсберга і до появи перших слів уже майже повністю сформовані.

Тож спробуємо розібратись (опираючись на наукові джерела), як саме проходить процес становлення комунікативної сфери дитини в нормі і на які основні діагностично значимі моменти у психічному розвитку і поведінці дітей батькам необхідно звертати увагу, щоб не допустити виникнення проблем у цьому напрямку. Крім того, опишемо основні шляхи забезпечення ефективної профілактики та початкової корекції можливих комунікативних порушень у дітей.

На першому році життя від самого народження (приблизно до 3 місяців) розвиток комунікативної активності у дітей в нормі полягає у наявності у них спокійного інтересу і цілеспрямованої реакції на видимі предмети, звуки, дотики, рухи та інші явища, пов'язані з органами відчуттів (перенос погляду на предмет, поворот голови на звук і т.п.). Немовля, яке відчуває той чи інший дискомфорт, починає плакати, виражати своє невдоволення криком і коли мати реагує на такі прояви і прибирає такий дискомфорт, воно здатне заспокоїтися, зреагувати на тепло материнського тіла, на дотик, звук і т. ін. Так зароджуються елементарні навички взаємодії з іншими.

Однак, вже на цьому етапі з тих чи інших причин у дитини можуть виникати проблеми у цьому напрямку. Про майбутні проблеми в

комунікативній сфері можуть свідчити такі прояви, коли немовлята замість спокійного інтересу і цілеспрямованої реакції на видимі предмети, звуки, дотики, рухи та інші явища, пов'язані з органами відчуттів демонструють недостатність стійкої уваги до них. Дитина часто не здатна сформувати повноцінні зв'язки між своїми емоціями, відчуттями і моторикою. Прояви цієї проблеми відзначаються на різних рівнях. По-перше, у малюка можуть бути труднощі з цілеспрямованими діями, наприклад, коли потрібно повернутися, щоб подивитися на маму. По-друге, у нього можуть бути труднощі з регуляцією і координацією рухів в цілому. Його рухи недостатньо організовані і можуть здаватися випадковими. По-третє, йому може бути важко синхронізувати свої рухи з рухами дорослого. Таким чином, базові порушення на цьому етапі – недостатність стійкої уваги до різних стимулів, а додаткові симптоми – безцільна поведінка і самостимуляції, що проявляються переважно в хаотичних рухах [4].

Якщо батьки помічають такі прояви у поведінці своєї дитини, то тут не варто чекати, що все нормалізується саме собою. Вже зараз можна і треба проводити профілактичні заходи для запобігання ускладнень комунікації у майбутньому. Компетентні батьки в цей час вміло «контейнують» негативні емоції немовляти, негайно реагують на найменший її дискомфорт, беруть на руки, заколисують, забезпечують дитині відчуття безпеки та захищеності і таким чином забезпечують повноцінний розвиток її власної саморегуляції та формують базову довіру до світу.

Приблизно з другого по п'ятий місяць життя – це вік, коли у дитини, що нормально розвивається, проявів близькості, прив'язаності і спроб вступати у відносини стає все більше (з'являються і стають стійкими радісний блиск в очах і радісна посмішка при наближенні значимого дорослого). Загалом у дітей виникає новоутворення, яке у психологічній літературі має назву «комплекс пожвавлення». Це перша специфічна форма реагування саме на людину (на обличчя чи голос), що містить у собі три компоненти: посмішку (дитина починає посміхатися, із серйозною

спокійною мімікою); вокалізації (дитина агукає, белькоче, скрикує назустріч дорослому); рухові реакції поживлення (повертання голівки, скошування повік на дорослого, рухи ручок і ніжок, повороти на бік з вигинанням спинки тощо).

Але іноді трапляється так, що деякі діти з тих чи інших причин виявляються нездатні цікавитися і вступати в контакти з іншими людьми так повноцінно, як це роблять здорові діти. Вони можуть отримувати задоволення і переживати глибоке почуття близькості, але їм важко проявляти свої почуття радісними посмішками і виразами обличчя і з цікавістю фокусувати увагу на батьках або опікуючих їх дорослих. Тому епізоди взаємодії з дорослими у них коротші, і діти при цьому проявляють мало ініціативи. Може спостерігатися і повна відсутність інтересу до оточення, а також такі епізоди у дитячій поведінці, як самоізоляція, заглиблення в себе (наприклад, дитина може довго роздивлятися свої пальчики замість активного зацікавлення іграшками-брязкальцями) [4].

Такі тривожні сигнали ніяк не можна залишати без уваги. Батькам необхідно максимально підтримувати відчуття дитиною близькості з ними. Для профілактики подальших порушень у комунікації дітей батькам слід не залишати дитину надовго наодинці, постійно посміхатися до неї, розмовляти, демонструвати виражені позитивні емоційні реакції. Помилкою батьків часто в цей період є те, що замість спроб привернути увагу дитини до свого обличчя, міміки і намагань отримати від дитини зворотню реакцію, батьки оточують малюка великою кількістю сенсорних іграшок. Крім того, якщо комунікативна активність дитини знижена через певні її особливості, то без магії дитячої посмішки і звуків радості дорослі теж можуть бути менше залучені в спілкування з дитиною і не так інтенсивно займатися і гратися з нею. Оскільки така дитина переважно сама не шукає спілкування з батьками, то і батьки часто залишають таку дитину «в спокої», дають їй іграшки, які дитина може годинами розглядати та маніпулювати, а самі займаються хатніми справами. Проте, якщо вже у дитини помічені такі тривожні

проблеми у розвитку комунікації, то така поведінка батьків є категорично неприйнятною. Батькам слід докласти всіх зусиль для того, щоб зацікавити дитину собою. Вони мають бути дуже уважні до найменших сигналів малюка, постійно емоційно спілкуватися з ним, інтуїтивно відчувати приховане задоволення дитини (попри те, що їй важко його демонструвати). Лише так вони можуть викликати прихильність до себе малюка, підтримувати відчуття близькості з ним і попередити подальший розвиток відхилень у комунікативній сфері.

У віці від чотирьох до десяти місяців у здорових дітей можна спостерігати чудовий безсловесний діалог, що включає швидкий обмін виразами обличчя і іншими жестами. Такий діалог означає, що дитина постійно підтримує зв'язок між своїми відчуттями і емоціями, що виникають на їх основі, і зв'язує емоції з відповідними моторними реакціями. Візьмемо, приміром, просту гру: малюк бачить соску в руці матері, бере її, розглядає і повертає назад, коли мама простягає руку. Вигляд соски повинен викликати у дитини емоційний відгук - задоволення або інтерес, - і захоплене відчуття спровокує рух у відповідь - спробу дотягнутися до неї. Так зароджується невербальна двостороння комунікація, яка є основою для вербальної комунікації в майбутньому.

Якщо у дітей є проблеми у розвитку комунікативної сфери, то в цей період вони виявляються більш чітко, ніж на попередніх вікових етапах. Постійний взаємний обмін сигналами і жестами може бути занадто складний для дітей, у них через індивідуальні особливості обробки сенсорних сигналів можуть бути відсутні зв'язки між відчуттями, емоціями і рухами. Малюки можуть демонструвати короткочасні реакції у відповідь і здатність до взаємодії, однак їм важко ініціювати і підтримувати ці процеси. Це і є основні симптоми, на які батькам варто звернути увагу. Крім того, на порушення у сфері комунікації може вказувати й непередбачувана (неконтрольована та імпульсивна) поведінка, що може спостерігатися у таких дітей [4].

Що можна порадити батькам для профілактики комунікативних порушень дітей в цей період? Перш за все, для того, щоб діти вчилися перетворювати емоції в комунікативні сигнали, батьки повинні зчитувати найменші сигнали дитини, відповідати на них і підштовхувати дитину до того, щоб вона зчитувала і розуміла їх власні сигнали. Завдяки такому обміну дитина залучається в систему взаємних емоційних сигналів, або двосторонню комунікацію. Наприклад, дитина посміхається матері, вона посміхається у відповідь, і дитина посміхається знову. Це так званий комунікативний цикл. Посмішка дитини при цьому стає цілеспрямованою: вона посміхається для того, щоб їй посміхнулися у відповідь. Різні вирази обличчя, звуки та жести – все це частини такої системи сигналів. Батькам слід подбати про різноманіття і емоційну насиченість таких сигналів. Якщо така взаємодія з дитиною буде організована батьками на постійній основі, то це буде найбільш дієвою профілактикою відхилень у подальшому розвитку комунікативної сфери дітей.

У віці від десяти до вісімнадцяти місяців малюки, що нормально розвиваються, можуть виконувати багато послідовних соціальних і емоційних епізодів взаємодії, причому вони починають активно використовувати їх для вирішення своїх проблем і завдань, що стоять перед ними (наприклад, дитина може вказати матері на іграшку і домогтися, щоб її дали їй). Однак, у дітей з ризиком комунікативних порушень на цій стадії соціальної взаємодії (і вирішення соціальних завдань) майже завжди помітні явні ознаки труднощів. Навіть у малюків з прекрасними здібностями до сприйняття, що розуміють слова і впізнають букви та цифри, можуть бути серйозні проблеми з участю в довгих ланцюжках емоційних і соціальних контактів. Найбільше, на що вони здатні - обмінятися сигналами п'ять-шість разів, тоді як для вирішення проблем з іншою людиною часто потрібно будувати ланцюжки, що налічують більше тридцяти взаємних сигналів. Відсутність цієї базової здатності позначається на усіх інших ключових навичках, що формуються на цій стадії, включаючи розпізнавання

закономірностей, розвиток самовідчуття і перехід до створення і використання символів. На фоні цих первинних симптомів у таких дітей можуть з'явитися і супутні проблеми, що виражаються насамперед у нав'язливій, повторюваній, стереотипній поведінці. Відсутність повноцінної комунікації створює на цьому етапі підґрунтя для такої поведінки [4].

Батькам в цей період необхідно підтримувати найменші прояви в комунікації дитини, бажано в позитивній емоційній та ігровій формі. Помилкою батьків тут доволі часто є те, що коли дитина починає грати і забавляти себе сама, то вони рідко включаються в її гру. Більше того, від неприйнятних для їх розуміння ігор (наприклад, стереотипні ігри) батьки переважно відволікають свою дитину, кажуть, що "так не можна робити" та намагаються спрямувати увагу дитини на щось інше. Але для розвитку комунікації дітей та профілактики можливих відхилень у подальшому, такі дії батьків, на наш погляд, є неприйнятними. Слід, навпаки, не нав'язувати свої правила, а включитися в гру дитини, приєднатися до неї, навіть якщо вона буде і не зовсім прийнятна з точки зору «здорової» комунікації, і поступово вводити свої нові ігри, орієнтуючись на реакцію самої дитини. Саме за таких умов можна сподіватися на швидше налагодження контакту з дитиною та повноцінне формування у неї навичок адекватної комунікації.

У віці від півтора років здорові діти починають активне осмислене використання слів та фраз, а також починають грати у рольові ігри з батьками та однолітками. При комунікативних порушеннях у дітей таке не спостерігається. Може бути повна відсутність слів або їх неосмислене використання (механічне їх повторення, коли дитина у більшій мірі просто повторює те, що почула). Можуть також спостерігатися відстрочені ехолалії, граматично неправильно побудовані «штамповані» фрази, неправильне використання займенників, називання себе у другій і третій особі тощо. Такі діти доволі часто не прагнуть до спільної ігрової діяльності, перевагу віддають самотності, а якщо й грають, то іграшки використовують в незвичний спосіб, не володіють символічною грою. Діти вкрай рідко без

вдало підбраної корекційної роботи переходять до творчого використання слів і символів. У кращому разі вони починають говорити, повторюючи одні і ті ж слова або відтворюючи завчені тексти. Деякі не говорять взагалі. Інші можуть використовувати картинки і інші візуальні символи або навчитися друкувати. Проте більш високі рівні образного, творчого і логічного мислення, що формуються на подальших стадіях, можливі лише тоді, коли діти освоюють обмін емоційними і соціальними сигналами і використовують поняття, наділяючи їх емоційною значущістю. З віком діти з комунікативними порушеннями демонструють нездатність до використання понять або їх розрізнене використання, без логічних зв'язків. Мислення таких дітей конкретне, без нюансів та тонкощів (наприклад, дитина не може зрозуміти правила гри). Можуть спостерігатися гіпертрофовані емоційні реакції або уникання соціальних і емоційних ситуацій (частково через невірне сприйняття або трактування в процесі складної соціальної взаємодії) [4].

На жаль, якщо у дитини цього віку виявляються такі порушення у комунікації з оточуючими людьми, то про профілактику говорити на цьому етапі вже запізно. Звичайно, батьки мають проводити вдома титанічну роботу з розвитку комунікативної сфери таких дітей, але тільки в комплексі з професійною корекцією і супроводом фахівців у цій сфері.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, у даній статті здійснено загальну характеристику процесу становлення комунікативної сфери дитини в нормі, а також описано основні діагностично значимі моменти у психічному розвитку і поведінці дітей при комунікативних порушеннях. Подано практичні рекомендації батькам щодо профілактики комунікативних порушень дітей та організації ефективної корекційно-розвивальної взаємодії з їх дітьми, які вже мають труднощі комунікації.

Матеріали цієї статті не вичерпують дослідження даного питання. Наступний крок у напрямку його вивчення ми вбачаємо у наданні практичних рекомендацій батькам щодо ефективної співпраці з фахівцями

спеціалізованих закладів для дітей з мовленнєвими порушеннями та труднощами комунікації.

Література

1. Дебора Макнамара. Покой, игра, развитие. Как взрослые растят маленьких детей, а маленькие дети растят взрослых. Москва : «Ресурс», 2016. 317 с.
2. Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1990. 197 с.
3. Мартинчук О.В. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посіб. для студентів напрямку підготовки «Дошкільна освіта». Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 288 с.
4. Мельник І.С. Психологічна характеристика портрету аутичної дитини на різних етапах дошкільного дитинства. *Молодий вчений*. 2018. № 10. С. 627–632.
5. Мельник І.С., Щербата Г.С. Психологічні особливості розуміння батьками значення ігрової взаємодії для розвитку комунікації їх дітей. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / [гол. ред. С.Д. Максименко]. Харків : КЦ ФОР Іванової М.А., 2019. Т. IV. Психологія розвитку дошкільника. Вип. 15. С. 106–118.
6. Стенли Гринспен, Серена Уидер. На ты с аутизмом. Москва : Теревинф, 2016. 512 с.

References

1. Maknamara, D. (2016). *Pokoj, igra, razvitie. Kak vzroslye rastyat malenkix detej, a malenkie detyi rastyat vzroslyx* [Peace, game, development. As adults raise small children, and small children raise adults]. Moscow : Resurs. 317 p. [in Russian].
2. Lebedinskij, V.V., Nikolskaya, O.S., Baenskaya, E.R., Libling M.M. (1990). *Emocionalnye narusheniya v detskom vozraste i ix korrekciya* [Emotional

disorders in childhood and their correction]. Moskva : Izd-vo Mosk. un-ta.197 p. [in Russian].

3. Martinchuk, O.V. (2010). *Osnovi korekciynoi pedagogiki: navch.-metod. posib. dlya studentiv napryamku pidgotovki «Doshkil'na osvita» [Fundamentals of correctional pedagogy: teaching method. tool. for students of the direction of preparation "Preschool education"]*. Kyiv : Kiivs'k. un-t imeni Borisa Grinchenka. 288 p. [in Ukrainian].

4. Mel'nik, I.S. (2018). Psihologichna harakteristika portretu autichnoi ditini na riznih etapah doshkil'nogo ditinstva [Psychological characteristics of a portrait of an autistic child at different stages of preschool childhood]. *Molodij vchenij – Young scientist*, 10, 627–632. [in Ukrainian].

1. 5. Mel'nik I.S., Shcherbata G.S. (2019). Psihologichni osoblivosti rozuminnya bat'kami znachennya igrovoi vzaemodii dlya rozvitku komunikacii ih ditej [Psychological features of parents' understanding of the importance of game interaction for the development of communication of their children]. S.D. Maksymenko (Ed.). *Aktual'ni problemy psykholohiyi – Actual problems of psychology : Collection of scientific works of the H.S. Kostyuk Institute of Psychology NAPS of Ukraine*. (Vols. IV, issue 15), (pp. 106–118). Kharkov : KCz FOP Ivanovoyi M.A. [in Ukrainian].

6. Grinspen, S., Uider, S. (2016). *Na ty s autizmom [On you with autism]*. Moskow : Terevynf. 512 p.[in Russian].